

بررسی، تحلیل و طبقه‌بندی طرح و نقش قالی‌های امروزی کرمانشاه

محمدامین قاسمی

دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

علی وندشعاری *

دانشیار، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

روجا احمدی

اداره فرش سازمان صنعت معدن و تجارت استان کرمانشاه، کرمانشاه، ایران

چکیده

استان کرمانشاه در غرب ایران واقع شده است. قالی کرمانشاه در گذشته دارای نقوش زیبا و رنگ‌های متنوعی بوده که گاه از نقوش و رنگ‌های رایج در شهرها و مناطق دیگر متأثر بوده است. با توجه به مشکلات فراوان و فراموش شدن طرح و نقش قالی‌های اصیل کرمانشاه، لزوم توجه به پیشینه و فرهنگ بومی و بررسی مواردی نظیر طرح و نقش قالی‌های امروزی این استان ضروری است. مسئله اصلی این تحقیق، نبود اطلاعات قالی‌های امروزی کرمانشاه بود و در این راستا، تنوع طرح و نقش قالی‌های امروزی استان کرمانشاه کدام است؟ سؤال اصلی تحقیق محسوب می‌شود. هدف از انجام تحقیق بررسی، تحلیل و طبقه‌بندی طرح و نقش قالی‌های بومی و اصیل امروزی کرمانشاه بود. جامعه آماری در این تحقیق شامل ۵۰ قالی و جامعه نمونه برای ارائه و بررسی در این مقاله تعداد ۱۶ تخته قالی است که به شیوه هدفمند و بر اساس فراوانی و حذف نمونه‌های مشابه انتخاب شده است. نتایج نشان داد که انواع طرح قالی‌های امروزی کرمانشاه از نظر نحوه اجرای اجزاء و نقش‌مایه‌ها عمدتاً از نوع شکسته (رج‌شمار بین ۴۵-۲۰) هستند. طرح‌های پرکاربرد در این قالی‌ها شامل لنگر کشتی، کلاه‌فرنگی، برچلووارک، سماوری، ترنج لنجاب، تلفیقی، دو گل اکبرآباد، محرابی گلدانی، شکارگاه، حسین‌آباد کلیایی، سیدعبداللهی، کیوه‌نانی، یه‌گلی، سیخ‌کبابی، دارگل، بازوبندی و قهوه‌سینی بودند. همچنین بیشترین رنگ‌های استفاده شده در این قالی‌ها نیز شامل رنگ‌های سرمه‌ای، کرم، روناسی، سیاه، لاک، آبی، الماسی، قرمز، قهوه‌ای، زیتونی، سبز و خاکی بود. به نظر می‌رسد که قالی‌های امروزی کرمانشاه که عمدتاً در ناحیه سنقر کلیایی یافت می‌شوند، از نظر رنگ دارای اصالت بالایی هستند؛ اما به دلیل نزدیکی سایر شهرهای مهم در زمینه قالی‌بافی (مانند بیجار و سنندج)، برخی طرح‌ها و نقوش‌های غیراصیل نیز در آن‌ها وجود دارد.

واژگان کلیدی:

قالی امروزی، کرمانشاه، طرح، نقش، طبقه‌بندی

قالی کرمانشاه در گذشته دارای نقوش زیبا و رنگ‌های متنوعی بوده که گاه از نقوش و رنگ‌های رایج در شهرها و مناطق دیگر متأثر بوده است؛ بنابراین، این قالی‌ها ارزش بالایی به عنوان قالی ایران و استان کرمانشاه در گذشته داشته‌اند (Khorram Shahi, 1996, p. 56). قالی به عنوان یک هنر ایرانی، جایگاه ویژه‌ای در بین هنرهای ایرانی و اسلامی دارد. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که طرح و نقش قالی از مسائل اصلی و مورد توجه هنرمندان و محققان ایرانی بوده است (Hajizadeh et al, 2015, p. 51). قالی دستبافت ایران دارای جغرافیای بافت متنوع بوده و در هر منطقه‌ای از کشور با ویژگی‌های بومی و فرهنگی همان منطقه عجین شده است. منطقه کرمانشاه از نظر تاریخ قالی‌بافی ایران دارای هویت و اهمیت بالایی است. مسئله اصلی در این تحقیق نبود اطلاعات قالی‌های امروزی کرمانشاه بود. از این رو هدف تحقیق دستیابی به تنوع طرح قالی‌های امروزی استان کرمانشاه در راستای پاسخ-گویی به این که طرح و نقش قالی‌های امروزی استان کرمانشاه کدام است؟ و سؤال اصلی این تحقیق محسوب می‌شود.

در قالی امروزی کرمانشاه تلاش‌هایی زیر فشار بازار پررونق اوایل دهه هفتاد شمسی از طرف برخی نهادها و یا کارفرمایان از طریق ارائه برخی نقشه‌های چاپی و شهری (مانند گل فرنگ) به بافندگان برای تولید انبوه و صنعتی قالی صورت گرفت که یکی از دلایل رونق برخی نقشه‌های غیربومی در این استان است. همچنین، سایه ذهنیت غلطی در همان زمان به عنوان قالی‌های هنری ریزباف و تابلویی به میزان زیادی، قالی‌بافی کشور را تحت تأثیر قرار داد (Sourasrafil, 2010, p. 100). خوشبختانه قالی کرمانشاه به‌ویژه در منطقه سنقر و کلیایی تا حد زیادی توانسته است سیمای روستایی خود را حفظ نماید. این مسئله را شاید بتوان مدیون روستایی و کوهستانی بودن مناطق بافت و راه‌های نسبتاً دور از دسترس آن دانست که امکان آسان تخریب فرهنگ منطقه را کاهش می‌دهد. در مجموع، می‌توان گفت که زمان اوج کپی‌برداری از طرح‌ها، رنگ و نقوش مناطق دیگر در استان کرمانشاه همین زمان بوده که موجب کم‌رنگ شدن قالی‌های اصیل استان کرمانشاه شده است (Sourasrafil, 2010, p. 100).

در زمینه شناسایی طرح و نقش قالی‌های ناحیه کرمانشاه، مطالعات انجام‌شده در حوزه میدانی این منطقه متعلق به بیش از دو دهه اخیر بوده است و تحقیقات چندانی درباره قالی‌های امروزی این ناحیه انجام نشده است. این مسئله موجب نداشتن اطلاعاتی در خصوص قالی امروزی کرمانشاه شده است. از این رو، نیاز به شناخت میدانی قالی‌بافی معاصر این منطقه جهت حفظ و شناخت وضع فعلی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین با توجه به فراموش شدن طرح و نقش قالی‌های منطقه، توجه به پیشینه و فرهنگ بومی در قالی‌های استان کرمانشاه و تشخیص اصالت طرح و نقش قالی‌های این استان ضروری است. در نتیجه، هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی و تحلیل طرح و نقش قالی‌های امروزی کرمانشاه و در نهایت ارائه دسته‌بندی متنوع طرح و نقش و طبقه‌بندی وضعیت موجود خواهد بود. مسئله اصلی در این پژوهش عدم داشتن اطلاعات مناسب از وضعیت قالی‌بافی این منطقه و نداشتن طبقه‌بندی علمی و نمونه‌های معاصر طرح و نقش اصیل این منطقه است که انجام تحقیقی جامع و مفید جهت شرح طرح و نقش قالی‌های استان کرمانشاه را ضروری می‌سازد. همچنین، نتایج پژوهش حاضر می‌تواند منجر به دستاوردهایی در حوزه‌های مرتبط با قالی نظیر شناخت طرح‌های اصیل استان و بررسی آن‌ها به لحاظ قابلیت رقابت با قالی‌های مناطق دیگر و عرضه آن‌ها به بازارهای دلخواه گردد. از طرف دیگر، آگاهی از نتایج این پژوهش برای تمامی سازمان‌ها، نهادهای اداری، آموزشی، تولیدی و گروه‌های فرهنگی-اجتماعی مرتبط با قالی جهت تولید قالی‌های با کیفیت و اصیل می‌تواند مفید واقع شود. هدف از انجام تحقیق بررسی و تحلیل و طبقه‌بندی طرح و نقش قالی‌های بومی و اصیل امروزی کرمانشاه است.

۱. پیشینه پژوهش

تاکنون برخی پژوهش‌ها در زمینه قالی‌های استان کرمانشاه انجام شده است. احمدی و یآوری (۱۳۹۸) با بررسی طرح و نقش قالی‌های شهرستان سنقر و کلیایی و میزان اصالت آن‌ها، بیان کردند که قالی کلیایی به واسطه پیشینه‌ای طولانی در تولید قالی، مجموعه‌ای از نقوش خاص را دارا است و بافندگان استان کرمانشاه همچون سایر بافندگان ایران، بسیاری از نقش‌های نمادی را به شیوه‌ای خاص در دستبافت‌های خود جای داده‌اند (Ahmadi & Yavari, 2018). وندشعاری و همکاران (۱۳۹۸) با بررسی مطالعه تطبیقی ساختار طرح و نقش قالی‌های کردی خراسان با منطقه کردستان، نشان دادند که طرح‌هایی مانند «کله روسی» و «جلیل» و ساختارهای ترنج، لچک و حاشیه و نقش‌مایه‌های آن‌ها در طرح‌های ترنجی و لچک ترنج بیشترین شباهت را در دو منطقه داشتند؛ اما تفاوت‌هایی در چگونگی به‌کارگیری انواع نقش‌مایه‌ها (هندسی، گیاهی و جانوری) در قالی‌ها به علت تغییر در موقعیت اقلیمی و جغرافیایی مشاهده شد (Vand Shoari et al., 2018). یآوری و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی یادگاری بافی در قالی‌های عشایری و روستایی در قالی‌های کرمانشاه پرداختند و نشان دادند که قالی سنتی منطقه کرمانشاه موارد قابل ملاحظه‌ای از یادگاری بافی را در خود گنجانده است (Yavari et al., 2017). مینی و ابراهیم‌زاده (۱۳۹۱) به بررسی نمادین نقوش گیاهی در قالی‌های کردی (بیجار، سنه) پرداختند و بیان کردند که نقوش گیاهی در این قالی‌ها دارای اهمیت بالایی بوده و علاوه بر جنبه تزئینی، معانی نمادین، فرهنگی و مذهبی را نیز دارا هستند؛ همچنین، تأثیرات مذهبی و اعتقادی و باورهای بافندگان قالی کردی و نیز محیط جغرافیایی، خالق نقوشی است که هر یک از این نقش‌مایه‌ها به عنوان نمادی خاص مفاهیمی نمادین از نقوش را به مخاطب خویش القاء می‌کند (Mobini & Ebrahimzadeh, 2012). سوراسرافیل (۱۳۸۹) در کتابی قالی‌های کردی کرمانشاه را بررسی و بیان نمود که به دو دلیل واضح نمی‌توان از قالی بافی گسترده شهری (کارگاهی) در استان کرمانشاه سراغ گرفت؛ اول آنکه به لحاظ شکل تقریباً روستایی عشایری این استان، عشایر کوچنده آن به دلیل برخورداری از طبیعت سرسبز و مراتع گسترده در دامنه کوه‌ها و تا کمتر از نیم قرن پیش چندان تمایلی به اسکان در شهرها نداشتند که این مسئله باعث حفظ وابستگی آن‌ها به طبیعت روستایی و تولیدات سنتی خود شده است؛ دوم آنکه نامنی نسبی منطقه، مخصوصاً درگیری‌های مداوم در شهرهای مسیر راه‌های تجاری و گذر به غرب، استقرار صنایع و یا حرفه‌های دائمی را در آنجا ناممکن ساخته است (Sourasrafil, 2010).

صدی (۱۳۸۴) با بررسی ظاهری نقش‌ها و مفاهیم نمادین موجود در نقوش قالی سنقر و کلیایی، نشان داد که اصالت طرح‌های قالی سنقر مربوط به مواد اولیه، رنگ‌بندی و به‌ویژه طرح‌های شکسته و نقوش هندسی آن است؛ یکی از دلایل گرایش بافته‌های روستایی به این گونه نقش‌ها این است که طرح‌های شکسته بدون ترسیم اولیه بر روی کاغذ نیازمند مهارت کمتری در مقایسه با طرح‌های گردان در نقشه‌های شهری است (Sadri, 2005). شایسته‌فر (۱۳۸۳) هنر قالی‌بافی در سنقر کلیایی را بررسی کرد و نشان داد که برخی از قالی‌های این منطقه با داشتن ترنج ساعتی، پیوستگی طرح‌های کلیایی را با طرح‌های فراهان و فرقان نشان می‌دهند و در این منطقه قالی‌هایی با طرح بازوبند و یا شیر و شکری نیز بافته می‌شود؛ همچنین نقش‌های حسین‌آباد، عبداللهی و اکبرآباد همگی نمایشگر و حکایت مردمانی است که در روستاهای دورافتاده سنقر زندگی می‌کنند (Shayesteh Far, 2004). ادواردز (۱۳۶۹) به بررسی مختصر قالی‌های کردی قدیمی منطقه کرمانشاه پرداخت و به قالی‌هایی از مناطق کردنشین استان کردستان و کرمانشاه به نام قالی‌هایی با طرح لنگر کشتی اشاره نمود که امروزه از آن در مناطق سنقر و کلیایی استان کرمانشاه یافت می‌شود و جزء قالی‌های روستایی است (Edwards, 1990). جزمی و همکاران (۱۳۶۳) به بررسی طرح و نقش‌های قالی‌ها و دست‌بافته‌ها در استان کرمانشاه پرداختند؛ آن‌ها بیان نمودند که نقش‌های هندسی و بومی منطقه کرمانشاه در مواردی متأثر از نقش‌های بومی مناطق مجاور است. نقشه‌های بومی و نقش‌های مجرد آن‌ها اغلب نشان از ابعاد معنوی و مادی زندگی روستایی و فضای کلی روستا دارد و رنگ‌ها اغلب گیاهی و معدنی است و در محل تهیه می‌شود (Jezmi et al., 1984). با بررسی پیشینه پژوهش، به نظر می‌رسد که مطالب برخی از این تحقیق‌ها می‌تواند به لحاظ زمانی قدیمی بوده و با تحقیق حاضر که به بررسی نقوش و طرح‌های قالی امروزی استان کرمانشاه می‌پردازد، متفاوت باشد. همچنین مباحث برخی تحقیقات تنها به برخی از نواحی استان کرمانشاه محدود شده است (مانند ناحیه سنقر کلیایی) و از این منظر نیز نتایج تحقیق حاضر می‌تواند به‌صورت جامع‌تر قالی‌های کل ناحیه استان کرمانشاه را مورد بررسی قرار دهد و مکمل تحقیقات پیشین نیز باشد. به علاوه در برخی مطالعات پیشین انواع دیگری از طرح‌ها و نقوش دست‌بافته‌های کرمانشاه از جمله گلیم مورد بررسی قرار گرفته است؛ درحالی‌که تحقیق حاضر تنها در زمینه مختص به طرح و نقوش قالی‌های کرمانشاه انجام می‌شود. از نظر تازگی نیز تصاویر مورد بررسی در این تحقیق به صورت میدانی جمع‌آوری شده است که می‌تواند دارای مزیت بیشتری نسبت به تصاویر مورد بررسی در برخی از مطالعات پیشین باشد.

۲. روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی-توصیفی و روش گردآوری اطلاعات آن به‌صورت کتابخانه‌ای (فیش‌برداری، یادداشت، بررسی اسناد و غیره) و میدانی (مصاحبه، مشاهده، عکاسی) است. در مرحله میدانی این پژوهش، به وسیله عکاسی از قالی‌های موجود در بازار، نمایشگاه قالی تهران، اتحادیه‌های قالی دستباف استان و شهرستان‌های کرمانشاه و مکان و خانه‌های بافندگان مورد نظر پرداخته شد. همچنین برای کسب اطلاعات مفید و جامع با روش میدانی، به جمع‌آوری داده‌های مورد نظر در قالی‌های موجود پرداخته شد. جامعه آماری این پژوهش تعداد قابل پیش‌بینی ۵۰ تخته قالی بود که ۱۶ تخته از آن به عنوان نمونه‌های تحقیق بررسی گردید. انتخاب نمونه و حذف نمونه‌های مشابه به شیوه هدفمند و بر اساس فراوانی، تنوع و در دسترس بودن نمونه‌ها انجام گرفت.

۳. مبانی نظری

طرح: طرح به معنای ساختار کلی اولیه برای دستیابی به هدفی مشخص یا تصویر اولیه‌ای از یک شکل کلی اطلاق می‌شود. در صنعت قالی‌بافی، طرح به نقشه سیاه قلم گفته می‌شود (Mirzaamini & Shah Parvari, 2016, p. 117-133). در این پژوهش، منظور از طرح شامل استخوان‌بندی و نظام ساختاری درون متنی است که بر اساس آن نقوش چیده می‌شوند. انواع طرح قالی‌های مورد بررسی از نظر نحوه اجرای اجزاء و نقش مایه‌ها، تقسیمات طرح و رج‌شمار بررسی شدند. نقش: در صنعت قالی‌بافی، نقشه قالی به نقشه رنگی دارای نقطه‌چین گفته می‌شود که معمولاً شامل مجموعه‌ای از نگاره‌ها، نقش مایه‌ها و تصاویر گوناگون رنگی هستند (Mirzaamini & Shah Parvari, 2016, p. 117-133). نقشه‌های قالی به انواع مختلفی همچون طبیعی، انتزاعی یا تجریدی با دسته‌های فرعی متنوع تقسیم می‌شود (Daneshgar, 2008, p. 324). نقش در طراحی قالی، اشکالی است که بنا بر نوع ترکیب‌بندی و سامان‌دهی شاکله طرح بر جای خود می‌نشیند؛ به عبارت دیگر، نقش فرهنگ تصویر اجتماع در قالب شکل است (Mirzaamini & Shah Parvari, 2016, p. 117-133). قالی: قالی به طور اختصاصی به دست‌بافته‌ای پُرزدار اطلاق می‌شود که بر روی دار و با عمل گره‌زنی و پودگذاری تولید می‌شود (Bassam, 2012, p. 32). در این تحقیق، منظور قالی‌های بافته‌شده در پنج دهه اخیر در ناحیه استان کرمانشاه است.

۴. بررسی نمونه قالی‌های مورد مطالعه

در این تحقیق، قالی‌های امروزی استان کرمانشاه در غالب یک طبقه‌بندی کلی که شامل اسلیمی، واگیرهای، گل‌فرنگ، گلدانی، ماهی در هم، شکارگاهی، هندسی، فصلی (تصویری) و تلفیقی بررسی شدند (جدول ۱) و (جدول ۲). انواع طرح قالی‌های مورد بررسی در این تحقیق از نظر نحوه اجرای اجزاء و نقش مایه‌ها به ۳ دسته شکسته، گردان و تصویری تقسیم‌بندی شد. از ۵۰ قالی مورد بررسی، ۳۴ مورد از نوع شکسته (قالی‌های دو گلی، ترنج لنجاب، برچلواراک، انواع لچک ترنج و تلفیقی، سه گلی، پرده‌ای ترنج‌دار کهنه، کلاف‌رنگی، یه‌گلی، انواع کیوه‌نایی، سیدعبداللهی و حسین‌آباد، دو گل اکبرآباد، قهوه‌سینی، تلفیقی تعاونی قالی سنقر، لنگر کشتی، سماوری، شکاری جوزان، سیخ کبابی، بازوبندی، دار گل و انواع سروی)، ۱۱ مورد از نوع گردان (قالی‌های گل‌سرخ، کف ساده قاب قرآنی، لچک ترنج ماهی و ماهی در هم، قاب قایی، واگیرهای، گلدانی محرابی، افشان واگیرهای و شکار و سوار)، ۵ مورد از نوع تصویری (قالی‌های فصلی، تصویری کرمانشاه و هوشنگ شاه کلیایی) بودند. همچنین، انواع طرح قالی‌ها از نظر تقسیمات طرح نیز به ۳ دسته سراسری، یک‌چهارم و یک‌دوم تقسیم‌بندی شد. از ۵۰ قالی مورد بررسی،

۲۶ مورد از نوع یک‌چهارم (قالی‌های گل‌سرخ، کف ساده قاب قرآنی، لچک ترنج ۲ و ماهی در هم، واگیره‌ای، سه گلی، تلفیقی ۲، افشان واگیره‌ای، کلاه فرنگی، یه گلی، کیوه نانی دو ترنجی، انواع سید عبداللهی و حسین آباد، دو گل اکبرآباد، قهوه سینی، تلفیقی تعاونی قالی سقر، سماوری، سیخ کبابی، بازوبندی ۳ و ۲)، ۲۳ مورد از نوع سراسری (قالی‌های لچک ترنج ماهی، قاب قالی، دو گلی، ترنج لنجاب، انواع فصلی، برچلواراک، لچک ترنج ۱ و طرح ماهی، تلفیقی ۱، پرده‌های ترنج‌دار کهنه، تصویری کرمانشاه، انواع کیوه‌نانی یک ترنجی و لنگر کشتی، شکاری جوزان، هوشنگ شاه کلیایی، شکار و سوار، بازوبندی ۱، دار گل و انواع سروی) و یک مورد از نوع یک‌دوم (قالی گلدانی محرابی) بودند (جدول ۳).

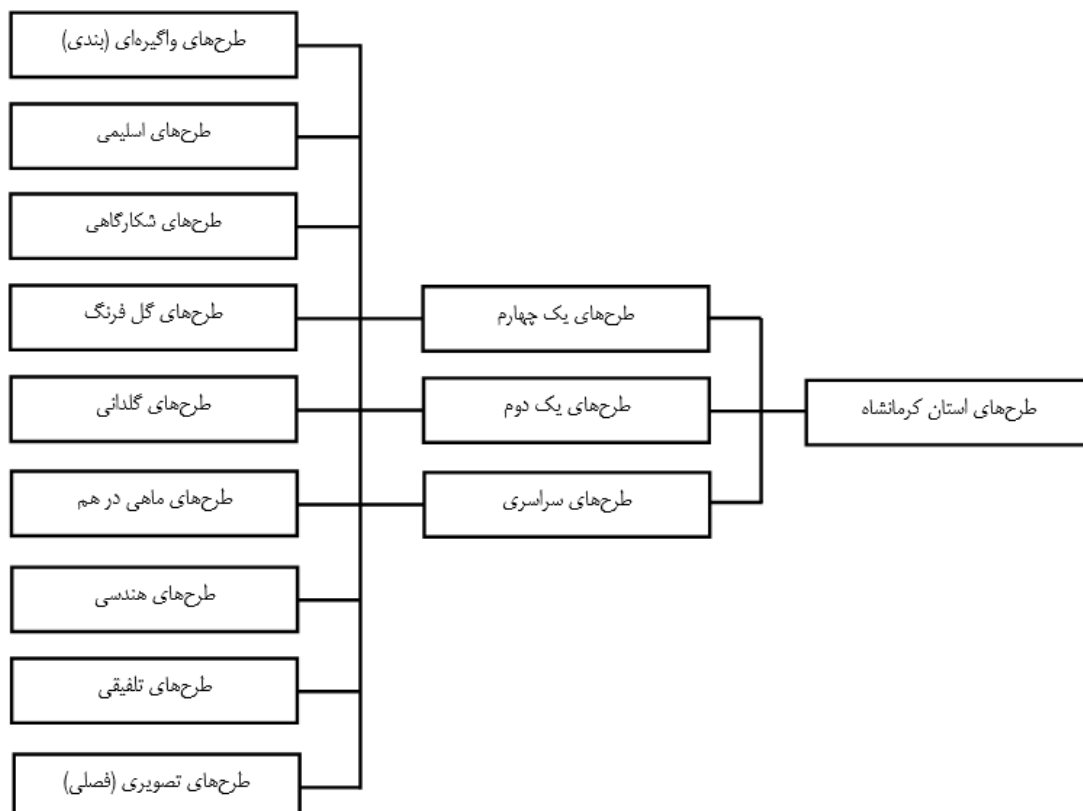
۵. طرح، نقش و رنگ

بررسی ویژگی رج‌شمار قالی‌های امروزی کرمانشاه نشان داد که از نظر ویژگی‌های فنی بافت نیز بیشتر قالی‌های مورد بررسی دارای رج‌شمار بین ۲۰-۴۵ هستند. به‌طور کلی، از دارهای یک‌طرفه، دوطرفه و افقی (عمدتاً مخصوص عشایر کوچ‌نشین) در منطقه کرمانشاه استفاده می‌شود. گزارش شده است که رج‌شمار قالی‌های این ناحیه ۲۰-۳۰ است و از طرف تعاونی‌ها سعی شده تا این رج‌شمار به ۴۰ گره و بیشتر برسد (Sourasrafi, 2010, p. 27). قالی‌های روستایی عموماً تک‌پود و گوشتی‌اند؛ اما در روستاهای حسین‌آباد و مراکز با سابقه قالی‌های دو‌پود نیز بافته می‌شوند. نخ تار به فریت و نخ پود به پود و میان پود نامیده می‌شوند. فرش روی دستگاه پرداخت می‌شود و در ابتدای فرش چند رج (دست) گلیم زده می‌شود (Sourasrafi, 2010, p. 27).

از مهم‌ترین طرح‌های قالی کرمانشاه که در برخی از پژوهش‌های قبلی نیز به آن‌ها اشاره شده است، می‌توان به طرح بازوبندی، طرح دار گل یا درختی، طرح سروی، طرح حسین‌آباد، طرح تخت‌جمشید (کیوانی) و دو گل اکبرآباد اشاره داشت (Sadri, 2005, p. 34). نقش بید مجنون از طرح‌های قدیمی این ناحیه است که به شکلی انتزاعی از درخت بید مجنون الهام گرفته و مانند یک تنه مستقیم و باریک و ۳-۴ شاخه کنگره‌دار و به صورت شکسته و آویزان بافته می‌شود. بید مجنون نماد دلدادگی است و از آن با مفاهیم عشق و عرفان یاد می‌شود. سرو نیز از نقوش رایج در قالی سقر است که در ایران باستان به عنوان درختی مقدس شناخته شده است (شکل ۱). درخت سرو مظهر شادابی و جوانی، زندگی، ایستادگی و آزادگی است. در ترکیب نقش بید مجنون با درخت سرو تبریزی مفاهیم عشق و آزادگی و پیری و جوانی تداعی می‌گردد (Sadri, 2005, p. 32-41).

به‌طور کلی طرح‌های رایج در قالی‌های امروزی استان کرمانشاه شناسایی شدند. این طرح‌ها شامل طرح‌های لنگر کشتی، کلاه‌فرنگی، قاب قرآنی مسجد پاوه، برچلواراک، پرده ترنجی مسجد پاوه، سماوری، ترنج لنجاب، تلفیقی، دو گل اکبرآباد، محرابی گلدانی، شکارگاه، حسین‌آباد کلیایی، سیدعبداللهی، کیوه‌نانی یک ترنجی، یه گلی، سیخ کبابی، دارگل (گل لاله)، بازوبندی، تلفیقی و قهوه سینی بودند (جدول ۴). به نظر می‌رسد که به دلیل نزدیکی شهرهایی همچون بیجار و یا سندج به منطقه کرمانشاه (مخصوصاً سقر کلیایی که مهد بافت قالی در این ناحیه محسوب می‌شود)، طرح‌های نسبتاً زیادی از قالی‌های مناطق بیجار و سندج نیز در قالی‌های کرمانشاه یافت می‌شود.

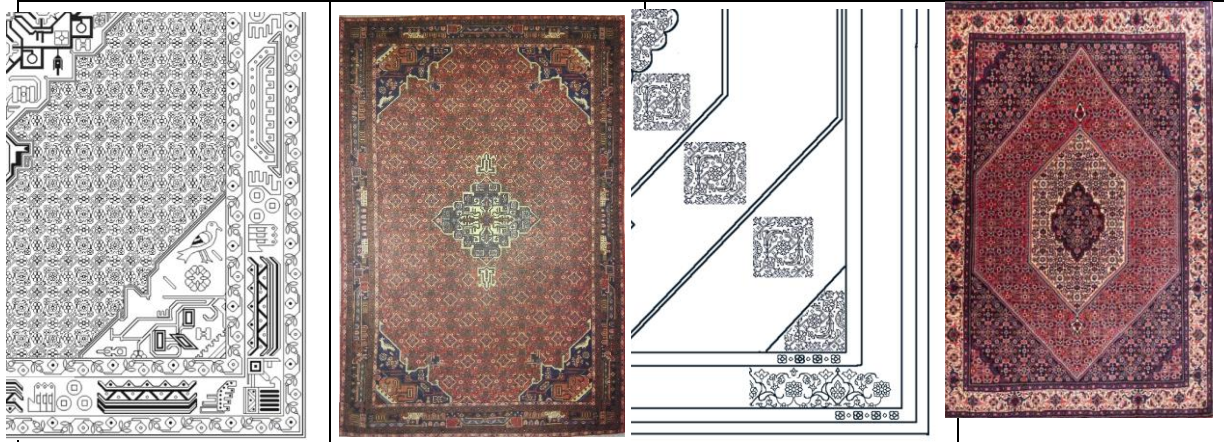
جدول ۱: طبقه‌بندی کلی طرح قالی‌های استان کرمانشاه

طرح‌های واگیره‌ای (بندی)

			
<p>بازوبندی - کرمانشاه</p>		<p>دار گل (گل لاله) - کرمانشاه</p>	
<p>طرح‌های شکارگاهی</p>			
			
<p>شکار و سوار - سنقر و کلیایی</p>		<p>شکاری جوزان - سنقر و کلیایی</p>	
<p>طرح‌های گل فرنگ</p>			
			
<p>گل سرخ - سنقر و کلیایی</p>		<p>گل سرخ - سنقر و کلیایی</p>	

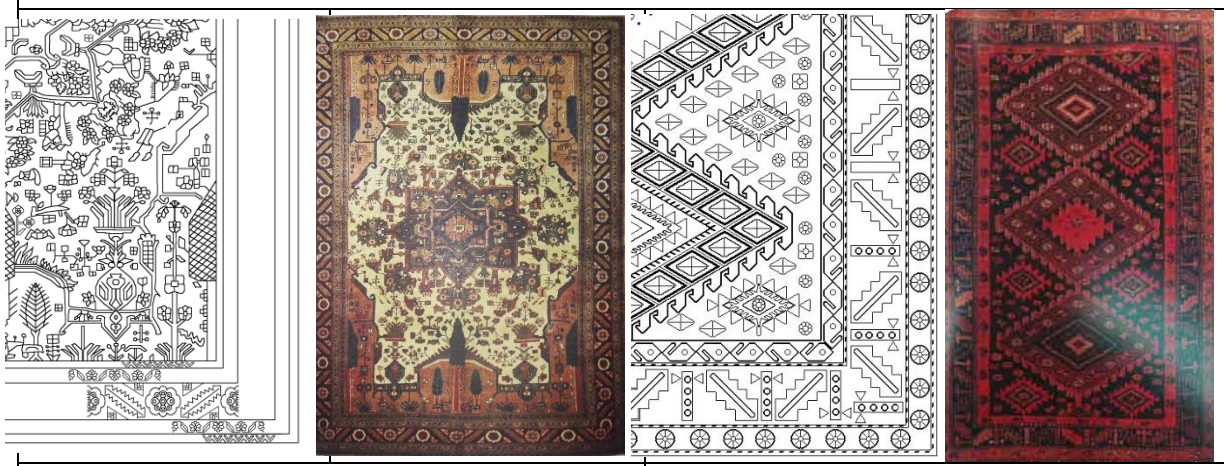
طرح‌های ماهی در هم

حسین‌آباد - سنقر و کلیایی

کلاه‌فرنگی - کرمانشاه

طرح‌های هندسی

سید عبداللهی - کرمانشاه

پرده‌ای ترنج‌دار - مسجد جامع پاوه

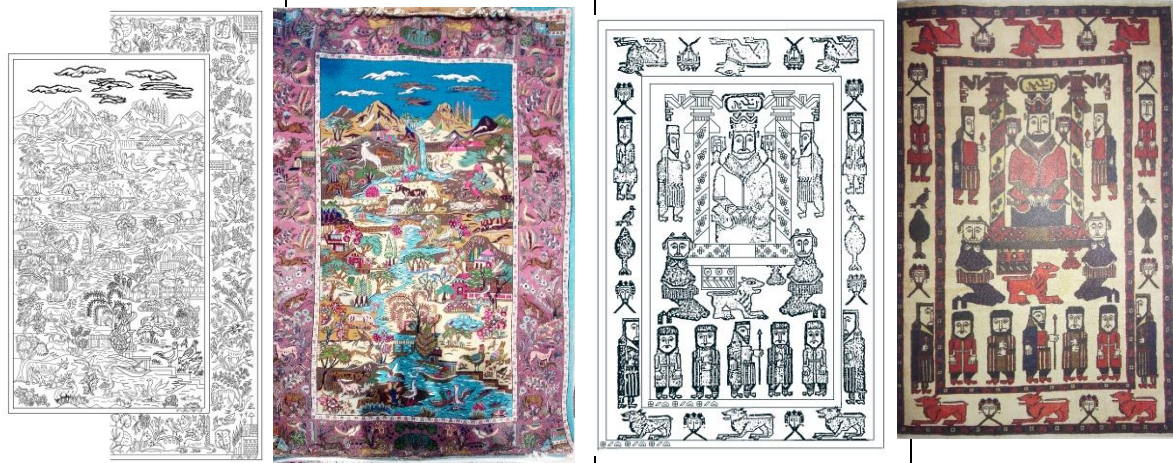
طرح‌های تلفیقی

طرح تلفیقی - سنقر و کلیایی

طرح تلفیقی - سنقر و کلیایی

طرح‌های تصویری (فصلی)

طرح تصویری (فصلی) - سنقر و کلیایی

هوشنگ شاه - سنقر و کلیایی

طرح گلدانی

طرح اسلیمی

گلدانی محرابی - کرمانشاه

لچک و ترنج با حاشیه اسلیمی شکسته - سنقر و کلیایی

جدول ۳: تقسیم‌بندی طرح قالی‌ها از نظر نحوه اجرای اجزاء و تقسیمات طرح

نحوه اجرای اجزاء		
گردان	تصویری	شکسته
۱۱	۵	۳۴
تقسیمات طرح		
سراسری	یک چهارم	یک دوم
۲۳	۲۶	۱

شکل ۱: طرح سروی بافته شده در استان کرمانشاه

جدول ۴: قالب کلی طرح‌های رایج در قالی‌های امروزی استان کرمانشاه

پرده‌ای ترنجی مسجد پاوه	برچلوارک	قاب قرانی مسجد پاوه	کلاه‌فرنگی	لنگر کشتی
محرابی گلدانی	دو گل اکبرآباد	تلفیقی	ترنج لنجاب	ساموری
یه گلی	کیوه نانی یک ترنجی	سید عبداللهی	حسین‌آباد کلیایی	شکارگاه
طرح قهوه سینی	طرح تلفیقی	طرح بازوبندی	طرح دارگل (گل لاله)	سیخ کبایی

در استانی به وسعت کرمانشاه، به علت تعداد زیاد روستاها و کمبود راه‌های دستیابی به امکانات مورد نیاز قالی‌بافی از جمله آموزش و کارگاه‌های مجهز ریسندگی و رنگرزی، استفاده از رنگ‌های شیمیایی به شدت رایج است؛ هرچند که در زمان نه‌چندان دور قالی‌های محلی با برخورداری از رنگ‌ها و رنگرزی گیاهی و پشم‌های محلی مرغوب دارای ارزش خاصی بودند (Sourasafil, 2010, p. 28). برای بافت قالی‌های قدیمی، رنگ‌های مصرفی عمدتاً گیاهی استفاده می‌شد که روی پشم‌های مرغوب محلی رنگ‌آمیزی می‌شدند. برای مثال از ورق (ورک: نوعی خار) برای ساخت رنگ قهوه‌ای و از روناس برای ساخت رنگ‌های دوغی، گلی، پیازی و شتری استفاده می‌شد. گاه نیز در گذشته همراه با زاج سفید رنگ کاهی (زرد کمرنگ) به دست می‌داد. در مجموع، برخی رنگ‌های طبیعی موجود در منطقه شامل رنگ‌های خاری به نام ورق با رنگ‌دانه‌های قهوه‌ای، مو، برگ‌مو، کاه، کی، پوست گردو، گردکان، پوست انار، رنگ‌های روناسی و نهایتاً رنگ نیل هستند. رنگ‌های رایج منطقه نیز شامل سبز، سوز، حنایی، حنه‌ای مشکلی، سیاه یا رش، سورمه‌ای، قرمز، الماسی (موشی) و خاکی هستند (Sourasafil, 2010, p. 28).

با توجه به موارد فوق، مشخص است که رنگ‌های اصیل بافت قالی در ناحیه کرمانشاه شامل رنگ‌هایی همچون روناسی، زیتونی، لاک‌ی، سرمه‌ای، کرم، سفید و آبی هستند. در (جدول ۵) رنگ‌های استفاده شده در قالی‌های امروزی کرمانشاه به تفکیک مشخص شده‌اند. همان‌طور که قابل مشاهده

است، رنگ‌های استفاده شده شامل رنگ‌های سرمه‌ای، کرم، روناسی، قرمز، آبی، سبز، سیاه، نارنجی، قهوه‌ای، زیتونی، الماسی و خاکی هستند. از آنجا که بیشتر قالی‌های مورد بررسی در منطقه کرمانشاه دارای رنگ‌های اصیل و قدیمی هستند، به نظر می‌رسد که اصالت قالی‌های کرمانشاه در زمینه رنگ در سطح بالایی است.

نقشه‌های رایج استان شامل نقشه‌های ذهنی و نقشه‌های طراحی شده هستند. بسیاری از طرح‌های منطقه سابقه و قدمت محلی دارند و برخی دیگر نیز متأثر از روستاها و یا استان‌های مجاور هستند. برخی از طرح‌های مورد استفاده در منطقه نظیر ماهی بیجار، جوزان ملایر و حسین‌آباد شهرت جهانی دارند. سایر نقشه‌های معروف عبارت‌اند از حسین‌آبادی (معروف‌ترین نقشه)، بازوبندی (در بعضی روستاهای سنقر شیرین شکر نیز نامیده می‌شود)، سماوری، عبداللهی، اکبرآبادی و کیونانی (Salahian, 2015, Sourasrafil, 2010, p. 28). نقشه‌های غیربومی دیگر عبارت‌اند از: ساروق، جوزان برجلو، ماهی درهم، ماهی بیجار، شکارگاه و نقوشی از ملایر و حسین‌آباد شاملو افسری و موسی‌خانی که در منطقه رایج است. به هر حال، با گسترش ارتباط و راه‌یابی نقوش و قالی‌های مناطق دیگر، بافت از روی نقشه در مناطق استان رواج یافته است. همچنین به دلیل کمبود طراحان و نقاشان کارآمد در استان، رواج نقشه‌های چاپی را که مربوط به مناطق دیگر است، در نقاط مختلفی می‌توان مشاهده کرد. در کرمانشاه از واژه گل برای نقش استفاده می‌شود (مانند گل ترنجی به‌جای نقشه ترنجی). همچنین ریزه‌گل به معنای خرده نقشه است. با این حال، واژه‌های گل و ریزه‌گل در مواردی به معنای یک نقش یا خرده نقش نیز به کار می‌روند (Sourasrafil, 2010, p. 27). نقوش گیاهی نیز در قالی‌های این ناحیه دارای اهمیت بالایی بوده و علاوه بر جنبه تزئینی، معانی نمادین، فرهنگی و مذهبی را دارا هستند. این نقوش علاوه بر جنبه‌های سنتی، بیان‌کننده ذهن خلاق طراحان این قالی‌ها است. تأثیرات مذهبی و اعتقادی و باورهای بافندگان قالی‌کردی و نیز محیط جغرافیایی، خالق نقوشی است که هر یک از این نقش‌مایه‌ها به عنوان نمادی خاص مفاهیمی نمادین از نقوش را به مخاطب خویش القا می‌کند (Mobini & Ebrahimzadeh, 2012, p. 53). در (جدول ۶) خرده نقش‌های رایج در قالی معروف حسین‌آباد امروزی کرمانشاه آورده شده است.

جدول ۵: رنگ‌های استفاده‌شده در قالی‌های استان کرمانشاه

رنگ‌های سرد						رنگ‌های گرم					
سیاه	سرمه‌ای	آبی	الماسی	سبز	زیتونی	روناسی	قرمز	نارنجی	قهوه‌ای	خاکی	کرم

جدول ۶: خرده نقش‌های رایج در قالی حسین‌آباد امروزی کرمانشاه

ردیف	تصویر خرده نقش	نام محلی	لاتین	معنای فارسی	محل خرده نقش در نقشه
۱		کیسه ل	Turtle	لاک‌پشت	ترنج
۲		حوض	Pool	حوض	متن
۳		جامک	Mirror	آینه	ترنج
۴		چراغ	lamp	چراغ	ترنج
۵		خرس	Bear	خرس	لچک
۶		شمامه	melo	دستنبو	لچک
۷		ریزه گول	little Flower	گل کوچک	ترنج
۸		نمکدان	salt shaker	نمکدان	لچک
۹		مه لویچیک	Bird	گنجشک	لچک

۶. دسته‌بندی نقوش

به‌طور کلی، نقوش قالی کرمانشاه به ۳ دسته حیوانی (شامل نقوش بز یا بزین، مار، ماسی، پیاشته، شیر، زن یا ژن، ملور، مه، کوک، کله مرغی یا مامر، مامر آبی و سایر نقوش‌های چهار پایان)، گیاهی (شامل نقوش بنه، دار، سرو، گل‌های چهارپر، نقش کاجی یا سرو، نقش بت‌های، بته‌جقه، برگ یا کالا و برگ دندان‌دار یا ماهی‌سان) و انتزاعی (نقش سماوری، نقش چنگ، نقش لوزی، نقوش هندسی، حوض در حوض، چند حوض در وسط، نقش حوض چندضلعی، حوض ساده و ستاره‌ها) تقسیم می‌شوند (جدول ۷).

جدول ۷: دسته‌بندی نقوش (حیوانی، گیاهی، انتزاعی) بر اساس رایج‌ترین نقش‌ها

انتزاعی abstract	گیاهی plant	حیوانی animal

نتیجه‌گیری

هدف از انجام پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل طرح و نقوش قالی‌های امروزی کرمانشاه بود. ویژگی‌های مختلف طراحی شامل نحوه اجرای اجزاء و نقوش مایه‌ها، تقسیمات طرح، رج‌شمار و رنگ‌آمیزی در ۵۰ مورد از قالی‌های امروزی کرمانشاه بررسی شدند. انواع طرح قالی‌ها از نظر نحوه اجرای اجزاء و نقوش مایه‌ها شامل ۳۴ مورد از نوع شکسته، ۱۱ مورد از نوع گردان، ۵ مورد از نوع تصویری بود؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که نوع طرح بافته شده در قالی‌های امروزی عمدتاً از نوع شکسته است. همچنین، انواع طرح قالی‌ها از نظر تقسیمات طرح نیز شامل ۲۶ مورد از نوع یک‌چهارم، ۲۳ مورد از نوع سراسری و یک مورد از نوع یک‌دوم بود. نوع طرح بافته شده در قالی‌های امروزی تقریباً به صورت برابر یک‌چهارم و سراسری است. بررسی ویژگی رج‌شمار قالی‌های امروزی کرمانشاه نیز نشان داد که از نظر ویژگی‌های فنی بافت نیز بیشتر قالی‌ها دارای رج‌شمار بین ۲۰-۴۵ هستند که این مسئله می‌تواند مورد توجه تعاونی‌های تولید قالی قرار بگیرد.

همچنین نتایج تحقیق حاضر نشان داد که طرح‌های پرکاربرد در قالی‌های امروزی کرمانشاه شامل طرح‌های لنگر کشتی، کلاه‌فرنگی، قاب قرانی مسجد پاوه، برچلوارک، پرده ترنجی مسجد پاوه، سماوری، ترنج لجناب، تلفیقی، دو گل اکبرآباد، محرابی گلدانی، شکارگاه، سروی، حسین‌آباد کلیایی، سیدعبداللهی، کبوهانی یک ترنجی، به‌گلی، سیخ کبابی، دارگل (گل لاله)، بازوبندی، تلفیقی و قهوه سینی هستند. به نظر می‌رسد به دلیل نزدیکی

شهرهایی همچون بیجار و یا سنندج به منطقه کرمانشاه (مخصوصاً سنقر کلیایی که مهد بافت قالی در این ناحیه محسوب می‌شود)، طرح‌های نسبتاً زیادی از قالی‌های مناطق بیجار و سنندج نیز در قالی‌های کرمانشاه یافت می‌شود. به علاوه یافته‌های تحقیق حاضر نشان دهنده این مسئله بود که بیشترین رنگ‌های استفاده شده در قالی‌های امروزی کرمانشاه شامل رنگ‌های سرمه‌ای، کرم، روناسی، قرمز، آبی، سبز، سیاه، نارنجی، قهوه‌ای، زیتونی، الماسی و خاکی هستند. از آنجا که بیشتر قالی‌های مورد بررسی در منطقه کرمانشاه دارای رنگ‌های اصیل و قدیمی همچون روناسی، زیتونی، لاک‌ی، سرمه‌ای، سیاه، قرمز، کرم، سفید و آبی هستند، به نظر می‌رسد که اصالت قالی‌های کرمانشاه در زمینه رنگ در سطح بالایی است.

به‌طور کلی، نقوش قالی کرمانشاه به ۳ دسته حیوانی، گیاهی و انتزاعی تقسیم می‌شوند. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که رایج‌ترین خرده نقوش‌ها در قالی‌های امروزی کرمانشاه شامل دسته حیوانی (شامل نقوش بز یا بز، مار، ماسی، پیاشتر، شیر، زن یا ژن، ملور، مه، کوک، کله مرغی یا مامر، مامر آبی و سایر نقوش‌های چهار پایان)، گیاهی (شامل نقوش بنه، دار، سرو، گل‌های چهارپر، نقش کاجی یا سرو، نقش بنه‌ای، بته جقه، برگ یا گلا و برگ دندانه‌دار یا ماهی‌سان) و انتزاعی (نقش سماوری، نقش چنگ، نقش لوزی، نقوش هندسی، حوض در حوض، چند حوض در وسط، نقش حوض چندضلعی، حوض ساده و ستاره‌ها). به نظر می‌رسد که عمده طرح‌ها و نقوش‌های قالی‌های امروزی در استان کرمانشاه در قالی‌های ناحیه سنقر کلیایی خلاصه می‌شود و اصالت قالی کرمانشاه با این منطقه شناخته می‌شود. در نتیجه در سایر نواحی استان کرمانشاه چندان نمی‌توان سراغ قالی‌بافی را گرفت و حتی با وجود بافته‌ها در شهرستان‌های دیگر کرمانشاه، بافته‌ها اغلب از نقشه قالی‌های سنقر و کلیایی یا نقشه‌های مناطق غیر بومی دیگر هستند.

با توجه به عدم وجود اطلاعات مناسب از طرح و نقش قالی‌های امروزی کرمانشاه، نتایج این تحقیق می‌تواند پایه‌ای جامع و مفید جهت شرح طرح و نقش قالی‌های این ناحیه قرار بگیرد و منجر به دستاوردهایی در حوزه‌های مرتبط با قالی نظیر شناخت طرح‌های اصیل استان و بررسی آن‌ها به لحاظ قابلیت رقابت با قالی‌های مناطق دیگر و عرضه آن‌ها به بازارهای دلخواه شود. آگاهی از نتایج این پژوهش برای تمامی سازمان‌ها، نهادهای اداری، آموزشی، تولیدی و گروه‌های فرهنگی-اجتماعی مرتبط با قالی می‌تواند مفید واقع گردد.

سپاسگزاری

بدین‌وسیله از زحمات و تلاش همکاران و دوستانی که هر کدام به نحوی در تهیه این مقاله با این‌جانب همکاری داشته‌اند تشکر نموده و موفقیت همه آنها را از خداوند متعال خواهانم.

مشارکت نویسندگان

محمدامین قاسمی: تحقیق و بررسی موضوع، نرم‌افزار، مدیریت داده‌ها و نوشتن پیش‌نویس اصلی را در این مقاله بر عهده داشت. علی‌وند شعاری: مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، مدیریت پروژه، بررسی و ویرایش را در این مقاله بر عهده داشت. روجا احمدی: تحلیل رسمی، منابع، نظارت و اعتبارسنجی را در این مقاله بر عهده داشت.

References

- Ahmadi, R. & Yavari, F. (2018). rug Sonqur and Koliai. Hamadan: Aksaya Publications. [in Persian]
- احمدی، روجا. یآوری، فریبا (۱۳۹۸). قالی سنقر و کلیایی. همدان: آکسیا.
- Edwards, A. C. (1990). Iranian carpet. Translated by Saba Mahindokht. Tehran: Farhang sera Publications. [in Persian]
- ادواردز، آرتورسیسیل. (۱۳۶۹). قالی ایران. ترجمه صبا مهین‌دخت. تهران: فرهنگ‌سرا.
- Bassam, S. J. (2012). Handwoven carpet culture. Tehran: Iran Encyclopedia Foundation, 32.] in Persian]
- بصام، سیدجلال‌الدین. (۱۳۹۲). فرهنگ فرش دستباف. تهران: بنیاد دانشنامه نگاری ایران. ۳۲
- Jezmi, M., Shariatzadeh, S. A. A., Karimi, A., & Mirshakrani, M. (1984). Native arts in handicrafts of the bakhtaran. Kermanshah: Publisher of Anthropology Center. [in Persian]
- جزمی، محمد. شریعت‌زاده، سیدعلی‌اصغر. کریمی، اصغر. میرشکرانی، محمد. (۱۳۶۳). هنرهای بومی در صنایع دستی باختران. کرمانشاه: مرکز مردم‌شناسی.
- Hajizadeh, M. A., Khaje Ahmad Attari, A., & Azimi nejad, M. (2015). A comparative study of designs and motifs in Safavid and Qajar period carpets. Great Khorasan: Volume 7. Number 52. 51-72. [in Persian]
- حاجی‌زاده، محمدامین. خواجه‌احمدعطاری، علیرضا. عظیمی‌نژاد، مریم. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی طرح و نقش در فرش‌های محرابی دوره صفویه و قاجار. خراسان بزرگ. دوره ۷. شماره ۵۲. ۵۱-۷۲
- Khorram Shahi, S. Z. (1996). Green Book: Information Bank of Kermanshah Province. Kermanshah: Publications of the Dalahoo Advertising Center, 56. [in Persian]
- خرم‌شاهی، سیدضیاءالدین. (۱۳۷۵). کتاب سبز: بانک اطلاعات استان کرمانشاه. کرمانشاه: کانون تبلیغاتی دالاهو، ۵۶.
- Daneshgar, A. (2008). Iran carpet encyclopedia. The second book, Tehran: Iran National Carpet Center. 324. [in Persian]
- دانشگر، احمد. (۱۳۸۸). دانشنامه فرش ایران. کتاب دوم، تهران: مرکز ملی فرش ایران. ۳۲۴.
- Shayesteh Far, M. (2004). The art of carpet weaving in Sonqur Koliai. Tehran: The book of the month of art. 77-78. [in Persian]
- شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۳). هنر قالی‌بافی در سنقر کلیایی. تهران: کتاب ماه هنر. شماره ۷۷ و ۷۸.
- Sadri, M. (2005). Symbolic concepts in Sonqur carpet motifs. Goljam magazine. Volume 1, Issue 1, 32-41. [in Persian]
- صدری، مهرداد. (۱۳۸۴). مفاهیم نمادین در نقوش قالی سنقر. نشریه گلجام. دوره ۱، شماره ۱، ۳۲-۴۱.
- Salahian, H. (2015). Identifying common carpet designs in Sanandaj and modifying them with an approach to the taste of today's Sanandaj consumers and presenting a design work based on studies. Master's thesis in the field of carpets/ design. Islamic Art University of Tabriz. [in Persian]
- صلاحیان، هانا. (۱۳۹۵). شناسایی طرح‌های رایج فرش سنندج و اصلاح آنها با رویکرد به سلیقه مصرف‌کنندگان امروز سنندج و ارائه یک اثر طراحی مبتنی

- بر مطالعات. پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فرش/ گرایش طراحی. دانشگاه هنر اسلامی تبریز.
- Sourasrafil, S. (2010). Kermanshah Kurdish carpets. Tehran: Andisheh Publications. [in Persian]
- صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۸۹). فرش های کردی کرمانشاه. تهران: آفتاب اندیشه.
- Mobini, M., & Ebrahimzadeh, F. (2012). Investigating symbolic plant motifs in Kurdish carpets (Bijar, Sane). Naqsh Mayeh magazine. Volume 5. Number.12. 53-62. [in Persian]
- مبینی، مهتاب. ابراهیمزاده، فرزام. (۱۳۹۱). بررسی نمادین نقوش گیاهی در قالی های کردی (بیجار، سنه). نشریه نقش مایه. دوره ۵. شماره ۱۲. ۶۲-۵۳.
- Mirzaamini, M. M., & Shah Parvari, M. R. (2016). Analysis of Qom carpet aesthetics (examination of new Qom carpets). Period 9. Number 1 (consecutive 17). pp.117-133. [in Persian]
- میرزاامینی، محمدمهدی. شاه پروری، محمدرضا. (۱۳۹۶). تحلیل زیبایی شناسی قالی قم (بررسی قالی های جدید قم). دوره ۹. شماره ۱ (پیاپی ۱۷). ۱۳۳-۱۱۷.
- Vand Shoari, A., Bakhshi, A., & Mirzaei, A. (2018). A comparative study of the design structure and role of Kurdish carpets in Khorasan and Kurdistan region. Negrah Scientific Quarterly. Number 51. 36-51. [in Persian]
- وندشعاری، علی. بخشی، اکرم. میرزایی، عبدالله. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی ساختار طرح و نقش قالی های کردی خراسان با منطقه کردستان. فصلنامه علمی نگره. شماره ۵۱. ۵۱-۳۶.
- Yavari, F., Mohajer, F., & Khodami, A. (2017). Sociological explanation of souvenir weaving in nomadic and rural carpets of Iran (case study: Kermanshah carpet). Goljam Quarterly. No. 33. 63-82. [in Persian]
- یاوری، فریبا. مهاجر، فاطمه. خدامی، علیرضا. (۱۳۹۷). تبیین جامعه شناسی یادگاری بافی در قالی های عشایری و روستایی ایران (مطالعه موردی: قالی کرمانشاه). فصلنامه گلجام. شماره ۳۳. ۸۲-۶۳.